

РОЛЬ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ НА СТАДІЇ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ПРОКАТУ

**НАДЬОН Вікторія Валентинівна - доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.25

У 2020 році Кабінетом Міністрів України затверджено «Концепцію рекодифікації (оновлення) Цивільного кодексу України» (далі – Концепція). Аналізуючи передумови та підстави для початку рекодифікації цивільного законодавства, основною причиною рекодифікації є необхідність підвищення правової визначеності як складової принципу верховенства права. Саме правова визначеність є тим фактором, за допомогою якого може бути констатована відповідність (або невідповідність) законодавства потребам суспільного життя, його можливість (або неможливість) сприяти задоволенню потреб суб'єктів права у відповідних благах. Правову визначеність відчують абсолютно всі сегменти нашого суспільства та його члени, оскільки цивільне право – це та сфера правового регулювання, яка стосується будь-якої людини, будь-якої юридичної особи і публічного утворення. І не тільки будь-якого, а й усіх і завжди, бо правове регулювання власності, договорів, відшкодування шкоди та інших аспектів нашого буття затребуване усіма [1].

Конституційний Суд України у Рішенні від 23 січня 2020 року № 1-р/2020 вказав, що «юридична визначеність передбачає, що законодавець повинен прагнути чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа залежно від обставин повинна мати можливість орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних юридичних наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та пе-

редбачувану стабільність норм права» (абзац шостий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини).

У свою чергу, завданням науки є напрацювання якомога ширшого спектру можливостей для вирішення конкретної правової проблеми на підставі використання права різних правових систем, а законодавець повинен обрати найбільш прийнятне для України рішення.

Однією з таких проблем є вирішення питання щодо місця переддоговірних правовідносин до укладення основного договору. Цікавим у цьому контексті є розгляд питань пов'язаних з переддоговірними правовідносинами до укладення договору прокату.

У статті доведено необхідність застосування переддоговірної стадії перед укладенням договору прокату. Визначено, що сторони переддоговірних правовідносин повинні діяти добросовісно, у випадках, коли одна із сторін порушує принцип добросовісності, до неї повинні бути застосовані заходи оперативного впливу, у вигляді відшкодування матеріальних збитків.

Ключові слова: договір, найм (оренда), прокат, переддоговірні правовідносини, приєднання, принцип диспозитивності (сумлінності, чесності).

Постановка проблеми

Розглянути можливість виникнення переддоговірних правовідносин до укладення договору прокату. Визначити значення переддоговірної стадії укладення договору та роль принципу диспозитивності у переддоговірних та договірних правовідносинах.

**Аналіз останніх досліджень
та публікацій**

Серед науковців, які займалися та займаються проблемами договору найму (оренди), прокату слід виділити: А. Г. Бірюкову, І. Р. Калаура, В. І. Крата, В. В. Луця, О. В. Лехкран, Р. А. Майданика, М. В. Мороз, О. В. Мороз, В.В. Надьон, Ю. В. Паскевич, М. П. Тиндика, А. В. Федорончук, Ю. М. Філонову, Ю. Є. Ходико та ін.

Також слід приділити увагу й науковим працям, присвячених принципу диспозитивності. Серед науковців, які займаються дослідженням окремих аспектів принципу диспозитивності слід згадати О. О. Бакалінську, А. М. Гуменчука, Т. В. Ківалову, Б. Карнауха, І. С. Конзафарову, О. О. Кота, Ю. А. Тобота, Д. Г. Павленка та ін.

Виклад основного матеріалу

Правове регулювання відносин найму (оренди), через давність виникнення цього інституту, є досить розвинутим, що, однак, не позбавляє його певних недоліків та прогалин. Норми інституту прокату відображають специфіку економічної нерівності, зумовленої участю у правовідносинах професійного наймодавця. Тому для їх застосування не має значення, хто виступає наймачем (фізична або юридична особа) та яку мету він переслідує (підприємницьку чи споживчу). Проте, якщо наймачем є фізична особа-споживач, то до договору прокату мають субсидіарно застосовуватися уніфіковані правила про захист прав споживачів.

Надання у тимчасове користування громадянам предметів прокату оформляється договором (замовленням-зобов'язанням) за формою ПО-П1, яка затверджена наказом Укрсоюзсервісу [2]. Отже, відповідно до Наказу, договір прокату укладається у письмовій формі, тому помилковим є судження про те, що форма договору прокату є усною.

Окрім цього, слід зазначити, що більшість умов змісту цього договору не є результатом взаємного та вільного погодження, а визначено у нормативно-правових актах або наймодавцем одноособово, тому при його укладенні можливості наймача щодо погодження умов звужуються лише до визначення предмета прокату та строку його

користування [3]. Тому, для захисту прав наймача за договором прокату пропонуємо приділяти особливу увагу саме переддоговірній стадії укладення договору.

У переддоговірних відносинах важливими є питання про те: 1) наскільки сторони можуть бути пов'язані зобов'язанням щодо продовження переговорів для досягнення спільної мети, яка полягає в укладанні остаточного договору? 2) Чи може сторона, яка перервала переговори без поважних причин, нести відповідальність перед іншою стороною за заподіяну матеріальну шкоду? 3) Чи зобов'язані сторони у відносинах між собою діяти добросовісно. На думку Ганса-Йоахима Шрамма, до центральних завдань системи приватного права належить забезпечення стабільних правових відносин. Цей принцип включає в себе два аспекти: по-перше, захист добросовісності, а, по-друге, стабільність договірних відносин. До того ж концепція обов'язку діяти добросовісно була підставою для визначення обов'язку щодо надання відповідної інформації перед укладанням договору та для відповідальності у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань [4, с. 32].

Принцип добросовісності визначає орієнтир поведінки учасників цивільних правовідносин, він має слугувати кінцевою метою застосування механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин. Тому переважна більшість цивільно-правових норм має будуватися на добросовісності як основній вимозі до поведінки учасників цивільних правовідносин. Не виключенням є й правовідносини, що виникають з договору прокату. Зміни, які вносяться до ЦК України та поточних законів, що регулюють цивільні правовідносини, слід оцінювати саме з огляду на необхідність добросовісного здійснення учасниками своїх прав та виконання обов'язків. Відтак, норми цивільного права, які регулюють відповідний вид суспільних відносин (майнові та немайнові, організаційні, корпоративні тощо), мають нести у собі потенціал добросовісності задля перенесення його регулюючого впливу на поведінку їх учасників [5, с. 52]. У цьому контексті слід додати, що особливе значення принцип добросовісності має у переддого-

вірних правовідносинах, він застосовується до дій та намірів осіб, які виявили бажання укласти основний договір.

Так, відповідно до п. 2.7 «Про затвердження Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку» [6], наймодавець зобов'язаний видавати предмети прокату, придатні для експлуатації. Перевірка справності предметів, що видаються, здійснюється у присутності наймача. Тобто наймодавець перед укладенням договору прокату зобов'язаний проінформувати про предмет прокату до його передання в експлуатацію, перевірити його на справність, та провести інструктаж перед експлуатацією (відповідно до п. 2.8 Положення, при видаванні предметів прокату наймодавець ознайомлює наймача з правилами їх експлуатації або надає керівництво з експлуатації. Надаючи в тимчасове користування предмети прокату, наймодавець ознайомлює наймача з цим Порядком, попереджує про відшкодування збитків за псування, втрату предметів або повернення предметів з порушенням визначеного строку і не в комплекті).

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини «Припис не може розглядатись як «право», якщо його не сформульовано з достатньою мірою чіткості, даючи громадянину змогу регулювати свою поведінку: громадянин повинен мати змогу (отримавши при потребі відповідну пораду) передбачити – до тієї міри, що є допустимою за конкретних обставин, – наслідки, що їх може спричинити конкретна дія» (рішення у справі „The Sunday Times v. The United Kingdom (№. 1)“ від 26 квітня 1979 року (за ява № 6538/74), § 49).

Відповідно до ч. 2 ст. 787 ЦК України, договір прокату є договором приєднання. Так, за договором приєднання, умови якого встановлені однією із сторін (у даному випадку наймодатцем) у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору (ч. 1 ст. 634 ЦК

України). Таким чином, сторони договору приєднання – підприємець та споживач – сторони економічно нерівні. Це створює можливість економічно сильнішій стороні нав'язувати свої умови стороні економічно слабшій. Тому досить часто такі договори виражають економічну перевагу сторони, яка встановлює умови. У цьому контексті не слід забувати правила встановлені у ст. 3 ЦК України щодо добросовісності, розумності та справедливості.

Таким чином, основні питання щодо стану речі, її характеристики тощо, повинні вирішуватися на переддоговірній стадії перед укладенням реального договору прокату. Після домовленості по всім зазначеним умовам, сторони укладають основний договір прокату відповідно до положень ст. 787 ЦК України, за договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у володіння та користування за плату на певний строк. Уніфіковані правила, щодо договорів, спрямованих на передання майна у тимчасове користування незалежно від оплатності чи безоплатності, містяться в правових нормах, що регулюють певні види договору найму (оренди). Такі види договорів, як найм (оренда) земельної ділянки, найм будинку, іншої капітальної споруди, найм (оренда) транспортного засобу можуть бути відповідно до ЦК України як оплатними, так і безоплатними. Виняткова оплатність договорів прокату та лізингу [7, с. 68].

Життєвий цикл орендного зобов'язання відповідає ознакам динамічних правовідносин. При цьому динаміка виявляється у послідовній зміні структури існуючих прав, при цьому як кінцева мета орендного зобов'язання передбачається відновлення положення, що існувало до моменту виникнення такого, що проявляється в унікальній правовій природі найму (оренди) як повернення зобов'язання, де ознака повернення виявляється в позитивній формі. Щодо ознаки повернення, то на думку, В. В. Надьон, відносини, де предмет, отриманий особою від другого суб'єкта відносного правовідношення, може відповідати ознаці повернення, слід припустити, що такі дії особи,

пов'язані з переданням предмета, можуть мати зворотний ефект [8, 195].

Тенденцією розвитку недержавного регулювання переддоговірних відносин є конкретизація випадків недобросовісної поведінки. Слід відмітити, що підстави для притягнення до переддоговірної відповідальності найбільш повно сформульовані в Кодексі європейського договірного права. Так, крім недобросовісного вступу в переговори та їх продовження (п. 2 ст. 6), недобросовісного припинення переговорів (п. 3 ст. 6), порушення обов'язку щодо збереження конфіденційної інформації, отриманої з іншого боку під час переговорів (ст. 8), до таких підстав додано: порушення обов'язку з інформування другої сторони переговорів про такі (відомі) обставини, які можуть вплинути на дійсність договору (п. 1 ст. 7); порушення дилером (комерсантом) обов'язку щодо письмового інформування споживача про наявність у того права відмовитися від договору, про порядок та строк його здійснення (п. 1 ст. 9) тощо. Отже, при наданні речей у тимчасове користування, наймодавець повинен проінформувати наймача про всі особливості речі, про її недоліки (якщо такі є). Тому в цьому контексті правильніше наймачу перед укладенням договору спочатку ознайомитися з річчю щодо якої в нього є інтерес, а тільки після ознайомлення, перевірки укласти договір прокату.

Верховний Суд України при вирішенні справ застосовує доктрину *venire contra factum propter* (заборони суперечливої поведінки), яка базується на римській теорії – «*non concedit venire contra factum propter*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum propter* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.

У постанові ВС від 10.04. 2019 р. зазначено, що дії позивача, який уклав 24 грудня 2013 року додаткову угоду до договору оренди землі від 19 листопада 2007 року, а згодом пред'явив позов про визнання до-

говору оренди землі від 19 листопада 2007 року неукладеним, суперечить його попередній поведінці (укладенню додаткової угоди та отриманню плати за користування земельною ділянкою) і є недобросовісним. Договір оренди землі від 19 листопада 2007 року є укладеним після досягнення сторонами усіх істотних умов, а це відбулося 19 листопада 2007 року за життя орендодавця і за його підписом і підстав вважати спірний договір неукладеним немає [9] (Доктрина *venire contra factum propter* (заборони суперечливої поведінки)).

На стадії ведення переддоговірних переговорів поведінка сторін майбутнього договору вважатиметься добросовісною, якщо вони діятимуть з дійсною метою укласти договір та без цілей введення контрагентів у переговорах в оману. Договір прокату є договором приєднання. Наймодавець може встановлювати типові умови договору прокату. Типові умови договору прокату не можуть порушувати прав наймачів, встановлених законом (ч. 2 ст. 787 ЦК України). На стадії укладення договору приєднання добросовісна поведінка сторони, до якої приєднуються, передбачає ухилення від дій, які ведуть до виключення з договору умов про свою відповідальність за порушення зобов'язання та не включення у договір інших умов, явно обтяжливих для сторони, яка приєднується [10, с. 14-15].

Виходячи зі змісту ч. 5 ст. 12 ЦК України щодо добросовісності учасників цивільних відносин, можна зробити висновок: презумпція добросовісності в цих відносинах має місце лише тоді, коли законом встановлені наслідки недобросовісного здійснення особою своїх прав. Відповідно, якщо в законі не встановлені такі наслідки, то немає й презумпції добросовісності. Якщо в ЦК України існує пряме посилання на правові наслідки недобросовісної поведінки учасника цивільних відносин, то діє презумпція добросовісності [5, с. 59].

До відповідальності може призвести не лише фактична відсутність наміру укласти договір, а й недбалість на початку переговорів. Так, наприклад, сторона вступила в переговори, знаючи, що вона не зможе виконати умови, поставлені іншою стороною

для укладання нового договору при наданні достатніх гарантій і тим самим спровокувала непотрібні витрати для іншої сторони. Проте існує загальний принцип свободи укладання договору, відповідно до якого сторона вільна не укласти договір. Таким чином, за французьким законодавством порушення добросовісності спричиняє зловживання правом у проведенні переговорів. У той же час нездатність домовитися про ціну буде законною підставою для припинення переговорів, продовження переговорів після втрати наміру укласти договір суперечить добросовісності. Сторона, яка затягує переговори, вирішивши, що вона не укладатиме договір з цим партнером, несе відповідальність за збитки та упущену вигоду [11].

Обраний, зокрема, Францією та Нідерландами шлях (до якого по своєму прямувала і Німеччина до реформування НЦУ) – наявність досить абстрактної загальної норми плюс належна судова практика – виглядає оптимальним способом встановлення регулювання у сфері переддоговірної відповідальності для країни континентального права.

Закріплення обов'язку поводитися добросовісно, вступаючи в переговори, вже свідчить про те, що законодавством регулюється саме стадія переговорів, а не лише відносини, пов'язані із відшкодуванням збитків, заподіяних на цій стадії. Переговори передбачають наявність зв'язку між як мінімум двома контрагентами, тобто відбувається персоналізація таких учасників. У цьому переговори що неспроможні виникнути без дій цих учасників. Таким чином, для виникнення правового зв'язку нам необхідна ідентифікація учасників переговорів та здійснення ними дій, які, очевидно, свідчать про бажання вести переговори. Тільки після вчинення юридичних фактів (наприклад, вступ до переговорів обох сторін, відповідь на оферту з пропозицією обговорити додаткові умови або укласти договір на інших умовах, направлення пропозиції укласти договір стороні, яка не має права відмовитися від її укладання, тощо) між певними учасниками цивільного права виникає зобов'язальний зв'язок (а не абсолютний), що характеризується взаємним обов'язком

діяти добросовісно, тобто поважати права та інтереси контрагента щодо переговорів, не переривати переговори несподівано для іншої сторони, не завдавати своїми недобросовісними діями збитків іншій стороні, надавати необхідну інформацію тощо.

Висновки

Зазначені характеристики дозволяють дійти невтішного висновку, що переддоговірна відповідальність пов'язані з порушенням особливого переддоговірного зобов'язання, змістом якого є обов'язок добросовісної поведінки на етапі переговорів. Принцип добросовісності характерен цивільним правовідносинам як на переддоговірній стадії укладення договору, так і на самій стадії укладення та виконання цивільно-правового договору. При порушенні принципу добросовісності на переддоговірній чи договірній стадії, порушник притягується до цивільно-правової відповідальності (відшкодовує збитки, спричинені недобросовісною поведінкою).

Література

1. Спасибо-Фатеева І. В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsvivilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi>
2. Порядок надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку: Наказ Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення від 16 грудня 1999 року N 46 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/reg4246?an=30>
3. Федорончук А.В. Особливості договору прокату як різновиду договорів приєднання. URL: <file:///C:/Users/nadon/Downloads/723-Article%20Text-1419-1-10-20191023.pdf>
4. Шрамм Ганс-Йоахим. Методичні міркування щодо імплементації концепцій іноземного права до українського цивільного права. *Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС.*

Матеріали ІХ Міжнародного цивілістичного форуму (м. Харків 11-12 квітня 2019 р.). Київ.: ТОВ «Знання», 2019. С. 32.

5. Тобота Ю.А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: моногр. Х.: Харк. Нац. пед...ун-т імені Г. С. Сковороди, 2020. 146 с.

6. Про затвердження Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку: Порядок від 16.12.1999 № 46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0025-00#Text>

7. Надьон В. В. Цивільно-правовий аспект розмежування договору позички від інших видів договорів (позика, дарування, найм транспортного засобу, житла, договір прокату, комерційної концесії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 64-70.

8. Надьон В. В. Доктринальний підхід до правової природи договору найму (оренди). *Європейські перспективи*. 2021. Вип. 3. С. 190-197.

9. Постанова ВС у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18) URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81263995>

10. Павленко Д. Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. С. 14-15.

11. Brunner CJH, annotation under *Plas v Valburg*, HR 18 June 1982, NG 1983. P. 723.

Nadon V. V.

THE ROLE OF THE PRINCIPLE OF HONESTY AT THE STAGE OF CONCLUDING A CONTRACT

In 2020, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the «Concept for recodification (updating) of the Civil Code of Ukraine» (hereinafter - the Concept). Analyzing the prerequisites and grounds for the start of the recodification of civil legislation, the main reason for the recodification is the need to increase legal certainty as a component of the principle of the rule of law. It is legal certainty that is the factor by which the conformity (or

non-conformity) of the legislation to the needs of social life can be established, its possibility (or impossibility) to contribute to the satisfaction of the needs of the subjects of law in the relevant goods. Legal certainty is felt by absolutely all segments of our society and its members, since civil law is the sphere of legal regulation that applies to any person, any legal entity and public entity. And not just anyone, but everyone and always, because the legal regulation of property, contracts, compensation for damage and other aspects of our existence is demanded by everyone [1].

The Constitutional Court of Ukraine, in its Decision No. 1-p/2020 dated January 23, 2020, stated that “legal certainty implies that the legislator must strive for clarity and comprehensibility in the presentation of legal norms. Each person, depending on the circumstances, should be able to navigate which rule of law applies in a particular case, and have a clear understanding of the occurrence of specific legal consequences in the relevant legal relationship, taking into account the reasonable and foreseeable stability of the rules of law” (paragraph six of sub-clause 3.2 of clause 3 motivational part).

In turn, the task of science is to develop the widest possible range of possibilities for solving a specific legal problem based on the use of the law of different legal systems, and the legislator must choose the most acceptable solution for Ukraine.

One of these problems is the solution of the question of the place of pre-contractual legal relations before the conclusion of the main contract. In this context, consideration of issues related to pre-contractual legal relations prior to the conclusion of the rental agreement is interesting.

The article proves the necessity of applying the pre-contractual stage before concluding a rental agreement. It is determined that the parties to pre-contractual legal relations must act in good faith, in cases where one of the parties violates the principle of good faith, measures of operational influence must be applied to it, in the form of compensation for material losses.

Key words: contract, hiring (lease), rental, pre-contractual legal relations, accession, principle of honesty.